

Б. Сатершинов^{1*} , **Н. Сейтахметова¹** , **К. Купешов²**

¹ҚР БҒМ ҒК Философия, саясаттану және дінтану институты, Қазақстан, Алматы қ.

²Нұр-Мұбарак Египет ислам мәдениеті университеті, Қазақстан, Алматы қ.

*e-mail: bakhyt-zhan@mail.ru

ОРТАҒАСЫР ДӘУІРІНДЕГІ ХРИСТИАНДАР МЕН МҰСЫЛМАНДАРДЫҢ ӨЗАРА ӘРЕКЕТТЕСУІНДЕГІ ДІНИ СТЕРЕОТИПТЕР

Мақалада діни стереотиптерді жеңу контексіндегі христиандық-исламдық қатынастар мәселесін ашып көрсетеді. Авторлар діни стереотиптер ойлаудың диалогтық мәдениетіне теріс әсер етеді және конфессияаралық қарым-қатынасты «тежейді» деп есептейді. Діни стереотиптер көбінесе діни соғыстарда триггерге айналды. Діни саладан пайда болған стереотиптер тарихи тұрақтылыққа ие, олардың өзгеру динамикасы қоғам мен қоғамдық сананы модернизациялаумен байланысты. Әрине, стереотиптер белгілі бір мәдениеттің әмбебап сипаттамалары болып көрінетін мәдениетаралық қарым-қатынасқа келгенде оң сипат алады. Бұл мақалада авторлар теріс контексті бар діни стереотиптерді ғана қарастырады, олар тарихта орын алған діни дәстүрлер мен оларға деген көзқарасты жалған, релевантты емес түсіну мен субъективті түсіндірумен байланысты.

Мақала авторлары қандай да бір нәрсе туралы білімнің «оңайлатылған» нұсқасын таңдағанда көбіне стереотиптерге жүгінеді деп есептейді. Алайда терең білімге мұқтаж адам үшін стереотиптер «таным табынушылықтары» ретінде қабылданады. Мұны Ф. Бэкон қайта бұзып кұрауды ұсынған болатын. Әсіресе, діни салада туындаған стереотиптер ерекше жағымсыз мәнге ие болады, мейілінше көп жағдайда идеологиялық күшке айналады, қарапайым санаға айналып, конфессияаралық қатынасқа әсерін тигізеді. Діни стереотиптер ажырату факторына айналмауы тиіс, ал стереотиптендіруді адамзат қарым-қатынасының ең нәзік салаларының бірі – рухани және діни салада қолданылмауы керек.

Түйін сөздер: дін, стереотиптер, ислам, христиандық, крест жорығы.

B. Satershinov^{1*}, N. Seitahmetova¹, K. Kupeshov²

¹Institute for Philosophy, Political Science and Religious Studies of CS MES RK, Kazakhstan, Almaty

²Egyptian University of Islamic Culture Nur-Mubarak, Kazakhstan, Almaty

*e-mail: bakhyt-zhan@mail.ru

Religious Stereotypes in the Interaction of Christians and Muslims in the Medieval Era

The article reveals the problem of Christian-Islamic relations in the context of overcoming religious stereotypes. The authors believe that religious stereotypes have a negative impact on the dialogical culture of thinking and “inhibit” interfaith interaction. Religious stereotyping very often became a trigger in religious wars. The stereotypes that emerged from the religious sphere are historically stable; the dynamics of their change is associated with the modernization of society and social consciousness. Of course, stereotypes can also be positive when it comes to intercultural communication, where stereotypes seem to be the universal characteristics of a particular culture. In this article, the authors consider only religious stereotyping, which has a negative context associated with a false, irrelevant understanding and subjective interpretation of religious traditions and attitudes towards them that took place in history.

The authors of the article believe that a person often resorts to stereotypes if he strives for “light-weight” versions of knowledge about particular subject. But for a person in need of deep knowledge, stereotypes act as “idols of knowledge” that F. Bacon called for deconstructing. Of particular negative significance are stereotypes that have appeared in the religious sphere, becoming very often an influential ideological force, turning into prejudices that affect interfaith relations. Religious stereotypes should not become a factor of separation, and stereotyping should be avoided in one of the most subtle spheres of human communication – spiritual and religious.

Key words: Religion, Stereotypes, Islam, Christianity, Crusades.

Б. Сатершинов^{1*}, Н. Сейтахметова¹, К. Купешов²

¹Институт философии, политологии и религиоведения КН МОН РК, Казахстан, г. Алматы

²Египетский университет исламской культуры Нур-Мубарак, Казахстан, г. Алматы

*e-mail: bakhyt-zhan@mail.ru

Религиозные стереотипы во взаимодействии христиан и мусульман в средневековую эпоху

В статье раскрывается проблема христианско-исламских отношений в контексте преодоления религиозных стереотипов. Авторы считают, что религиозные стереотипы негативно воздействуют на диалогическую культуру мышления и «тормозят» межконфессиональное взаимодействие. Религиозная стереотипизация очень часто становилась триггером в религиозных войнах. Стереотипы, появившиеся из религиозной сферы, обладают исторической устойчивостью, динамика их изменения связана с модернизацией общества и общественного сознания. Конечно, стереотипы бывают и позитивными, когда речь идет о межкультурной коммуникации, где стереотипы представляются универсальными характеристиками той или иной культуры. В данной статье авторы рассматривают только религиозную стереотипизацию, имеющую негативный контекст, связанный с ложным, нерелевантным пониманием и субъективной интерпретацией религиозных традиций и отношением к ним, имевшим место в истории.

Авторы статьи считают, что человек часто прибегает к стереотипам, если он стремится к «облегченным» версиям знания о том или ином предмете. Но для человека, нуждающегося в глубоком знании, стереотипы выступают в качестве «идолов познания», которые призвал деконструировать еще Ф. Бэкон. Особое негативное значение имеют стереотипы, появившиеся в религиозной сфере, становясь очень часто влиятельной идеологической силой, превращаясь в предрассудки, оказывающие воздействие на межконфессиональные отношения. Религиозные стереотипы не должны становиться фактором разъединения, а стереотипизация необходимо избегать в одной из самых тонких сфер человеческого общения – духовно-религиозного.

Ключевые слова: религия, стереотипы, ислам, христианство, крестовые походы.

Кіріспе

Кезінде Р. Киплинг «Батыс дегеніміз Батыс, Шығыс дегеніміз Шығыс, олар ешқашан бір-бірімен қиылыспайды» деп айтқаны белгілі, Шығыс-Батыс дихотомиясының мағынасы олардың географиялық жағдайларының айырмашылығын білдіріп қана қоймайды. Теренірек үңілсек, бұл жер бетінің екі тарабын мекендейтін халықтардың өркениеттік дамуының өзіне тән белгілері мен сипатын айқындайтын мәнді білдіреді. Шығыс пен Батыстың арасындағы өркениеттік сұхбат (немесе қақтығыс) тарихындағы ерекше рөл христиандар мен мұсылмандар арасындағы қарым-қатынасқа тиесілі. Жалпы баршаға мәлім, христиандарға да, мұсылмандарға да белгілі бір ортақ рухани түпнегізді мойындау тән болып келеді, бұл ортақ негіз Левант аймағындағы Ыбраһим пайғамбардың дәстүрінен қалған біртұтас рухани бастауға барып тіреледі. Сонымен бір мезгілде бұл қос өркениет өкілдерінің мәдени-діни тәжірибелерінің едәуір алшақтығы да ескеріледі.

Б. Льюистің пікірінше, «Азия мен Африканың және басқа құрлықтардың анағұрлым алшақ мәдениеттерімен, ғұрыптық ғибадаттарымен салыстырғанда ислам мен христиандық орасан зор ортақ әрі жалпы мұрасы бар туысқан діндер болып табылады және сол мұраны иеле-

нуде олардың өзара бәсекелестігі бар. Олардың әрқайсысы өздерін Жаратушыдан түскен қасиетті аянды біз қабылдадық, бұл ақиқатты адамзаттың қалған бөлігіне жеткізуді міндетіміз деп санайды. Бұл ақиқатты тарату міндетімен сипатталатын миссияны жүзеге асырудағы ең басты және жалғыз қарсылас ретінде ислам мен христиан діндері өзара өшпенділікке келеді. Бұл өзара қырқыстардың салдары көне заманғы діни соғыстардан, яғни жиһад пен крест жорықтарынан бастап конкиста мен реконкистаға ұласып, Еуропадағы мұсылман империялары мен ислам аймағындағы еуропалық империялардың орнығуы мен құлдырауынан көрінеді. Өкінішке орай, ұзаққа созылған және әлі күнге дейін аяқталмаған бұл күресте қос өркениетті айырмашылықтардан гөрі ұқсастықтар ажыратып тұр» (Льюис Бернанд, 2003: 7). Дегенмен, ресейлік зерттеуші Т. Георгиеваның ойынша, жалпылықты мойындаудан гөрі бөтендікті сезіну көп жағдайда қайғылы салдарларға әкелді. «Христиандық» – «ислам» оппозициясынан шығудың жолын қарастыру мәселесі Еуропа мен Азияның жеке-леген аймақтары үшін бүгінгі күні де өзекті болып отыр. Бұл ««тарихи жаулап алу», «мәдени ерікті таңу» немесе «мәдени өзара байыту» жағдайлары болсын, халықтар арасындағы

«байланыс-қақтығыс» өрісіне тартылған ахуалдар мейлінше ұқсас болып келеді» (Георгиева, 2002: 97). Соңғы онжылдықтардағы діни алшақтықтарға негізделген төзімсіз көңіл-күйлердің шиеленісуі аясында ғасырлар бойы қалыптасқан жағымсыз стереотиптер мен таптаурындарды игеру үшін заманауи диалогтың іргесі ретінде қолдану мақсатында христиандық-мұсылмандық қатынастарды тарихи және мәдени тұрғыда жағымды қарастырудың маңызы зор.

Зерттеудің ғылыми әдіснамасы

Бұл мақалада авторлар ортағасырлық тарихи құбылыстарды түсіндіруде, оның ішінде айқыш жорықтары мен қасиетті соғыстарды (жиһад) сипаттауда, ислам мен христиандық қатынастарындағы діни таптауырындардың қалыптасуындағы олардың ықпалын айқындауды тарихи салыстырмалы зерттеулердің әдіснамалық қондырғыларын қолданды.

Тақырыпты, оның мақсаты мен міндеттерін таңдаудың негіздемесі

Христиандық Еуропа мен ислам әлемінің арасындағы қатынастарды зерттеген «Еуропа мен ислам: түсінбестік тарихы» кітабының авторы, Флорентия университетінің профессоры Франко Кардини «қате түсініктер мен соқыр нанымға сүйенген жай ғана жаңсақтықтардың тарихына ерекше назар аударады, осылардың арқасында Еуропа мен исламдық Шығыс осы уақытқа дейін жойылмай келе жатқан кикілжіңге түсіп отыр (Кардини, 2007:19). Сонымен қатар ислам-христиан қарым-қатынас мәселесіне қалам тартқан мынадай авторларды атап өтуге болады: Монтгомери Уотт (Уотт Монтгомери, 1976:189), Луи Массиньон (Массиньон, 1978: 90), Эдвард Саид (Саид, 2006:630), Адам Мец (Мец, 1996: 538), Р. Армур (Армур, 2004: 336), Ж. Варденбург (Варденбург, 2000: 323), К. Хилленбранд (Хилленбранд, 2013: 672), И. Нойманн (Нойманн, 2004: 336) және т.б. Бұлардың арасындағы анағұрлым ірі тұлғалардың қатарына британдық исламтанушы Монтгомери Уотты және араб текті америкалық зияткер Эдвард Саидты жатқызуға болады, өйткені олардың «Ортағасырлық Еуропаға исламның ықпалы» және «Ориентализм. Шығыстың батыстық тұжырымдамалары» деп аталатын жұмыстары көп жағдайда ислам мен христиан ілімдердің өзара мәдени сұхбатына қатысты ғылым саласында жаңа бағыттың қалыптасуына ықпал етті.

Аталмыш мәселеге қатысты ресейлік ғалымдардың зерттеулері ерекше қызығушылық тудырады. Бұл зерттеулер XX ғасырдың басындағы академик В.В. Бартольдтан (Бартольд, 2002: 772) бастап XXI ғасырдың басындағы көрнекті ресейлік исламтанушы Леонид Сюкияйненге (Сюкияйнен, 2014: 212) дейінгі зерттеушілердің еңбектерінен көрініс табады. Бұл тақырыптың жаңа қырлары А. Мигаль (Мигаль, 2019: 30), С.И. Лучицкая (Лучицкая, 2001: 384), Н.А. Щадрина (Щадрина, 2009: 28) және т.б. жас дінтанушылардың арнайы диссертациялық жұмыстарында айқындалады.

Мұсылмандар мен христиандар арасындағы қарым-қатынастар тек теология мен сенім негіздері түбінде ғана емес, біз жоғарыда атап өткендей, қалыптасқан тарихи ахуалдардың негізінде орнықты. Ортағасырлық кезеңдегі христиандар мен мұсылмандардың өзара іс-қимылының кеңістіктік-уақыттық немесе географиялық және хронологиялық ауқымдарына келер болсақ, онда көптеген ғалымдардың ортақ пікірімен бізде келісеміз. Бұл ғалымдардың арасында осы мәселені арнайы зерттеген Н.А. Щадрина мынадай тұжырым жасайды: «...ортағасырлық араб-ислам (немесе араб-мұсылман) мәдениеті деген түсінігінің аясында VII-X ғасырларда Араб халифатының орнығуы барысында арабтар мен олардың Таяу және Орта Шығысты, Солтүстік Африка мен Оңтүстік Батыс Еуропаны жаулап алуы нәтижесінде сол жерлерді мекендеген жергілікті халықтардың арасындағы өзара мәдени-тарихи әрекет үдерісіндегі ортағасырлық мәдениет ұғынылады. Ал христиандық мәдениет дегенде бұл жағдайда Ортағасыр дәуіріндегі Батыс Еуропа мәдениеті түсіндіріледі. Әсіресе мұсылмандардың жаулап алушылық саясатының нәтижесінде анағұрлым үдемелі байланыс орын алған аймақтарға, атап айтқанда Испания, Сицилия, Оңтүстік Франция тәрізді аймақтарға ерекше көңіл бөлінеді. Шығыс христиандық әлемнің, яғни Византия мәдениетінің араб-мұсылман әлеміне ықпалы назардан тыс қалады, өйткені бұл өзара ықпалдың өзіндік ерекшеліктері болды» (Щадрина, 2009: 4).

Тарихи ретроспектива аясында исламдық және христиандық өркениеттердің өзара әсер етуінің кейбір кезеңдерін бөліп көрсету қажет. Біріншісі дәстүрлі түрде ислам дінінің пайда болу уақыты, жаңа пайда болған дін өкілдері мен Араб түбегінде тұратын христиандар арасындағы алғашқы байланыстар уақыты деп саналады. Арабияда христиандардың алғашқы пайда болуы Апостол Павелдің кезінде пайда

болды деген пікір бар, басқа пікір бойынша, христиандар төртінші ғасырда Абиссиния арқылы енген. Араб жерлеріндегі алғашқы христиандар Византиядан қудаланған несториандар мен монофизиттер болғаны да белгілі.

Ислам және христиан өркениеттерінің өзара ықпалын тарихи ретроспективада қарастыра болсақ, онда бірнеше кезеңдерді атап өтуіміз керек. Бірінші кезең ретінде ислам дінінің пайда болған уақытын айтуға болады. Бұл кезеңде жаңа дінді ұстанушылар мен Левант аймағын бұрыннан мекендейтін христиандар алғашқы байланыстарға түсті. Көпшіліктің пікірі бойынша, Арабия түбегіне алғашқы христиандардың келуі апостол Павлдың миссиясымен байланыстырылады, басқа көзқарастарға келсек, христиандық біздің заманымыздың төртінші ғасырында мұнда Абиссиния арқылы өткен. Сондай-ақ араб жерінде Византиядан қуылған еретиктердің – несториандар мен монофизиттердің келуі белгілі.

Христиан және мұсылман мәдениеттерінің өзара қарым-қатынасының келесі кезеңі исламның Арабия түбегінен сыртқа шығуымен байланыстырылады және екі дін өкілдерінің бастапқы әскери-саяси байланыстары енді христиан жерінде жүзеге асады. Араб жаулап алушылығының негізгі бағыттары мен жүйелілігі туралы тарихнамада қайшы пікірлер жоқ, дегенмен қазіргі тарихнамада Пуатье маңындағы шайқастың маңыздылығы туралы мәселе пікірталас тудырады (Щадрина, 2009: 11).

Ислам және христиан қарым-қатынастарының тарихындағы үшінші кезең – бұл жаулап алынған жерлердегі арабтар мен христиандардың бейбіт қатар өмір сүру дәуірі. Швейцариялық зерттеуші Адам Мец ортағасырлық Еуропада осыған дейін дінге төзімділіктің белгісіз болып келгендігін атап өтеді. Ал Араб халифатында діни төзімділік мемлекеттік саясат деңгейіне дейін көтерілген кездер болды және бұл Кордовада тамаша мавритандық мәдениеттің қалыптасуына әкелді.

Христиан және ислам өркениеттерінің келесі тарихи кезеңі крест жорықтарымен сипатталады. Ресейлік ғалым А.В. Журавскийдің ойынша, «христиандық Еуропа түсінігінің өзі Крест жорықтары және Реконкиста барысында пайда болды, яғни өздерін мұсылман әлеміне қарсы қою арқылы айрықшыландырды. Тіпті Еуропаның өзін христиандықпен бірегейлендіруі Клермон соборындағы папа II Урбанның сөзінен басталады» (Журавский, 1990: 16). 1095 жылдың 26 қарашасында Клермон соборының мәжілісінде

дінбасылар мен ақсүйектердің алдында II Урбан екі дін арасына жазылмас жара салған тарихи сөз сөйледі. Онда ол жиналғандарды Шығысқа жорыққа шығуға, Құддыс қаласын мұсылмандардың үстемдігінен босатуға шақырды және осы айқыш жорықтарына қатысушылардың күнәсін кешіруге, қарыздарын өтеп беруге уәде берді. Осының салдарынан 1291 жылғы Акра қаласының құлауына дейін мұсылмандық Левантқа қарсы 7-8 жорықпен сипатталатын әскери науқан ұйымдастырылды. Крест жорықтары өзара әулеттік күреске түскен мұсылман мемлекеттері үшін тосын оқиға болды. Оған қарсы реакция аюбилік Салахаддин, мәмлүк сұлтаны Бейбарыс тарапынан алғаш көрсетілді. Кейінірек XVI ғасырда османлылар алдымен Балқан түбегін, кейіннен Мажарстанды басып алып, Еуропаның түкпіріндегі Вена қаласына дейін жетті.

Батыстық медиевистік зерттеулердің сүйікті тақырыбына айналған айқыш жорықтары ислам әлеміне деген батыс еуропалық көзқарасты да, мұсылмандардың Батысты қабылдауын да қалыптастыруға шешуші ықпал еткен оқиға болды.

Негізгі бөлім

Ортағасыр дәуіріндегі христиандар мен мұсылмандардың өзара әрекеттесуіндегі діни стереотиптер мәселесін Эдинбург университетінің профессоры Кэрл Хилленбранд тереңінен қарастырды. Оны исламтану саласындағы жаңа көзқарасты дамытқан танымал маман ретінде мойындауға болады. Ол өзінің «Крест жорықтары. Шығыстан көзқарас: мұсылмандық перспектива» деп аталатын еңбегінде қос өркениет өкілдерінің қарым-қатынасы тарихында антогонистік осы кезеңнің кейбір мәселелеріне назар аударып, зерттеудің ғылыми объективтілігін сақтауға барынша тырысады. Бұл нәзік мәселеге қатысты автордың ойын келтіретін болсақ: «...Әрине, кез келген басқа да тарихты қарастырғандағы сияқты, мұсылман тарихын зерттеуде тек батыстық көзқарасты ұстанудан алшақ болу мейлінше маңызды. Тіпті араб тілін жетік меңгеріп, ислам туралы тәп-тәуір түсінігі болған шығыстанушылардың өздері де Таяу Шығыстың түпкілікті халықтары туралы түсініктерін баяндағанда әділ болуға қабілеттері жетпей, отаршылдық тәсілден арыла алмағандары үшін көбіне сынға ұшырап жатады. Осылайша, Крест жорықтарына деген мұсылмандық көзқарасты зерттеуді бүтіндей және толығымен мұсылман ғалымдарының

өздеріне ғана жүктеуді ұсынатындардың дәлелдері жеткілікті. Бұл, еш күмән жоқ, барынша ақылға қонымды ұстаным және менің ұсынып отырған кітабымның батыстық ғалымның қаламына тиесілігі екендігі осы көзқараспен келіспеуді білдірмейді. Алайда, біз әзірге Айқыш жорықтарына деген ислами көзқарасты байқататын кітаптарды көп көрмейміз, әлемдік танымалдық әкелген заманауи мұсылман ғалымдары жазған ондай еңбектер жоқтың қасы. Өкінішке орай, ең мықты деген мұсылман тарихшылары басқа салаларға маманданған болып шықты» (Хилленбранд, 2013: 21). Автордың сол заманғы жазба деректермен қатар, әдебиет пен бейнелеу, сәулет өнері туындыларын, қару жарақ әбзелдері мен қорғаныс қамалдарының үлгісін пайдаланған иллюстрациялар молынан келтірілген бұл еңбегінің бір тарауы мұсылмандардың Батыс Еуропа халықтарын, оның ішінде франктарды жағымсыз қабылдауындағы этностық және діни стереотиптерге арналған.

Жалпы, баршаға мәлім, эмоционалды бояуға малынған стереотиптер кәдуілгі бұқаралық санаға тән болып келеді және әлеуметтік қондырғының өзгеше бір үлгісі ретінде кез келген мәдениеттің ажырамас бөлшегі түрінде адамдардың психологиясы мен қылықтарына пәрменді ықпал ете алады. Діни алшақтыққа негізделген әлеуметтік-психологиялық таптауырындар, оның ішінде соңғы онжылдықтарда белең алған исламофобия, әдетте, БАҚ, киноиндустрия, басқа да әдебиет пен өнер түрлерінде белсенді таратылуда. Батыстың дамыған елдерімен қатар, экономикасы өтпелі болып саналатын үшінші әлем қатарына жататын дамушы қуалаушы елдердің тұрғындары арасында жаңсақ пайым мен қате түсінікке ұялаған бұл таптауырындар қазіргі қоғамның өзекті мәселесіне айналды (Сатершинов, 2014: 8).

Итальяндық тарихшы Франко Кардинидің жоғарыда аталған «Европа мен ислам: түсінбеушілік тарихы» кітабында мәдени байланыстармен қатар, ислам мен мұсылмандар туралы батысеуропалықтар түсінігінің эволюциясы сипатталады. Кітаптың мазмұнына үңілер болсақ, мұсылмандарға қатысты бүгінгі күнгі діни стереотиптердің ортағасырлық кезеңнен барынша айрықшаланатынын, тіпті қарама-қарсы негіздемелерге ие болғанын аңғаруға болады. Олардың кейбіріне тоқтала кетсек. Мысалы, ерте орта ғасырларда көптеген еуропалықтар исламды пұтқа табынушылықтың бір түрі деп есептеді де, оған шындыққа мүлдем

сәйкес келмейтін нәрселерді теліді. Айталық мұсылмандар Мұхаммед пайғамбарды өздерінің құдайы деп санайды және одан басқа да жалған інжілдік ономастикадан алынған қиялдан туған есімдерге ие пұттарға табынады деп ойлаған» (Кардини, 2007: 111-112). Одан сорақысы мұсылмандарға ібіліске табынушылықты да таңған, мысалы: «Сарациндер Ібіліске қызмет етеді, олар шайқаста қаза тапса, олардың жанын алуға жындар келеді» (Кардини, 2007: 111-112). Десек те, дін өкілдерінің анағұрлым сауаттылары, әрине, мұндай нәрселерге сенбеді, «олар мұсылмандарды пұтқа табынушылармен шатастырмады, исламның ыбырайымдық дәстүрін және оның бірқұдайға табынушылығын мойындады» (Кардини, 2007: 110). Ал исламды сынайтын қазіргі еуропалықтардың басым көпшілігі мұсылмандардың пұтқа табынушы емес екендігін де, исламның түпкі діни негізді бұрмаламайтынын да мойындайды, оны теріске шығаратын ат төбеліндей аз ғана ультраконсерваторлар ғана қалған. Енді керісінше, еуропалық нео пұтқа табынушылардың түсінігінде ислам «шөл даланың діні» немесе ыбырайымдық монотеизмнің шектен шыққан көрінісі.

Монахтық томаға-тұйықтық пен аскеттік көңіл-күй басым болған ортағасырлық христиандардың ұғымында «ислам жыныстық жүгенсіздікке бой ұрған дін» болып көрінді және арабтарды осылай жазғыру антикалық дәстүрден келе жатқан үрдіс екені белгілі (Кардини, 2007: 122). Еуропада кейінірек пайғамбарды «көп әйел алушылықпен» кінәлай бастаған. А. Игнатъевтің пікірінше, «мұндай жаңсақ пайым түсініктердің қазіргі замандағы таптауырындардан айырмашылығы жер мен көктей: әйелдердің эмансипациясы мен гедонизм салтанат құрған бүгінгі Еуропаның тұрғындарына ислам керісінше, «жыныстық-репрессивті» және «әйел затын жек көруші» дін болып көрінеді де, ол адамдарға «толыққанды өмір сүруге» кедергі жасайды. Фома Аквинскийдің замандастары үшін мұсылмандарды хиджаб үшін жазғыру ақылға сыймас еді: ол кездегі француз итальян әйелдері «жабықтығы» жағынан Жерорта теңізінің келесі жағасындағы әйелдерден кем түскен жоқ, ал еуропалық университеттердегі пікірсайыстарда әйелдің жаны бар ма деген мәселе салмақты түрде талқыланды. Сондай-ақ, XX ғасырдың бірінші жартысына дейін орыс деревняларында әйелдердің жаулықсыз далаға шығуын елестету мүмкін емес болатын» (Игнатъев, 2020).

Тағы бір таптауырыңға келер болсақ, біреулерге қайшылықты болып көрінер, «орта-

ғасырлық Еуропада араб-мұсылмандар «фило-софтар» және еркін ойлаудың өкілдері деп қарастырылды және мұсылман мәдениеті бойына сенімсіздік пен күмәнданушылықты сіңірген деп саналды» (Кардини, 2007: 143). Мұсылмандық Испанияның жарқын мәдениеті сол заманғы христиандар үшін барынша тартымды болды. Батыстағы философия мен ғылымның дамуында араб ғалымдары мен ойшылдарының еңбектерімен танысу үлкен маңызға ие болды. Әл-Кинди мен әл-Фарабидің антикалық ғылыми, философиялық мұраны аударып, жасаған түсініктемелері анағұрлым тиімді болды. Ал ибн Синаның еңбектерін тәржімалау бұл рухани импульсты одан ары тереңдете түсті.

Ф. Кардинидің кітабында исламға қарсы көрсетілген таптауырындардың соңғысы оны «соғыс пен зорлық-зомбылық діні» етіп көрсетумен түсіндіріледі. Бұл жазғыру сол ортағасырлардан күні бүгінге дейін сақталып келе жатқан стереотип болып тұр. Бір қызығы, бұл жазғыру Крест жорықтарын ұйымдастыруды ашықтан ашық жариялап, оны «бейбіт өмірдің амалы» деп ақтағандардың тарапынан айтылды (Кардини, 2007: 146). Бүгінгі күні мұны «бейбітшілік орнықтырғыш» немесе «контртеррористік» операциялармен сипатталатын әскери шаралармен салыстыруға болады. Сонымен бір мезгілде, исламның өзгеше өшпенділігін теріске шығарған христиандық дін қайраткерлері мен ғұламалары болды. Мысалы, ерекше тақуалығымен көзге түскен Франциск Ассизский исламның жаратушы тарапынан түскенін мойындады, Раймонд Луллий Құранның тылсым әуезділігін жоғары бағалады. Роджер Бэкон «Крест жорықтары босқа қан төгушілікке әкелді деп есептесе, Эразм Роттердамский өзінің «Ақымақтықты ақтау» атты сатиралық кітабында кез келген соғысты, оның ішінде мұсылмандарға қарсы соғысты да «ақымақтықтың» қатарына шығарды (Кардини, 2007: 135-136).

Осылайша, Ф. Кардини өзінің кітабында көрсеткендей, христиан еуропалықтардың мұсылман әлеміне қатынасы әрқашан «жау бейнесінде» бола бермейді. Еуропа тұрғындары арасында сол кездерде қазіргідей мұсылмандарға жанашырлықпен және қызығушылықпен қарайтын адамдар болды, ал исламофилия да исламофобия сияқты ескіріп, жауыр болған мәселе.

Енді ортағасырлық христиандарға қатысты мұсылман стереотиптері мен тамыры тереңге кеткен клишелерге келетін бол-

сақ, мұнда франктердің ислам құлшылық үйлерін басып алуынан туындаған олардың ғұрыптық лас жағдайына байланысты идеялар жиынтығын ескеру қажет. К. Хилленбранд өзінің кітабында крест жорықтары кезіндегі жиһадтың маңыздылығын атап өтіп, мұсылман-франк қарым-қатынасындағы басқа да діни аспектілерді атап өтеді, мысалы: мұсылмандық қасиетті кеңістікті қорлау, әл-Ақса мешіті мен Жартасты күмбезді франктардың басып алуы, қажылыққа және Мекке мен Медина секілді қасиетті қалаларға франктардың қауіп төндіруі, франктардыңыластығы, айқышты (мұсылмандар үшін бақытсыздықтың рәмізі ретіндегі крест) Құранға қарсы қою, христиандардың икона бейнелері мен ғимараттарды қолдануы, христиан дініндегі папа доктринасы мен институты туралы мұсылман полемикасы және т. б.

Крест жорықтарының әртүрлі кезеңдерін талдай отырып (бірінші крест жорығы және Иерусалимді жаулап алу, Левантта франк мемлекеттерінің пайда болуы, екінші крест жорығы және Зенги, Саладин, Бейбарыстардың жиһад тарихындағы рөлі, Акранның құлауы), мұсылман әлемінің франктердің пайда болуына реакциясы, сол дәуірдегі Леванттағы өмір ерекшеліктері, әскер, қару-жарақ, қару-жарақ пен бекіністердің ерекшелігі, соғыс тәсілдері, сонымен қатар этникалық және діни стереотиптерді қарастыра келе Хилленбранд мынадай тұжырымға келеді: «...мұсылман қоғамы әрқашан өз сенімдерін қайта анықтап, жаңарта алатын ішкі қабілетке ие болған болса да, мұсылмандық діни әсерді күшейту фактісі мәмлүктер кезеңінде «дар-ул ислам» территориясындағы «әһлі кітапқа» деген ғасырлар бойғы төзімділіктен кейін, ақыр соңында бұл құбылыстың крест жорықтары кезінде мұсылмандардың басына түскен сынақтармен белгілі бір байланысы бар деп айтуға мәжбүрміз, сондықтан крестшілердің пайда болуы, фанатик христиандықтың «жаңа брендмен» ол катализатор болды, мүмкін, мұсылмандардың басқа сенім адамдарына және әрине, мұсылмандар арасындағы кез келген діни ауытқуларға төзбеушіліктің күшеюінің тікелей себебі болды» (Хилленбранд, 2013: 19). Мұсылмандардың көзқарас әдіснамасын таңдап, К. Хилленбранд: «Бүгінде батыс бұқаралық ақпарат құралдарында исламның «демонизаторларын» қолдайтындар мұсылман әлеміне осындай терең жарақат пен діни қорлау қатынастарын тудырған Крест жорықтарының қалай аяқталғанын жақсы есте ұстауы керек»

(Хилленбранд, 2013: 20) дейді. Осы жолдардың авторымен келісе отырып, терроризмнің, саяси зорлық-зомбылықтың, діни төзбеушіліктің қазіргі заманғы проблемалары, сонымен қатар мұсылман қоғамдарының модерн кезеңіндегі рухани, зияткерлік және материалдық дағдарыстардан туындаған проблемалар екенін атап өтеміз. Соңғы ғасырлар мұсылман қауымдары, қоғамдары мен халықтары үшін дағдарыс болды. «Плюрализм» дағдарысының, ғылым мен технологияның дағдарысының нәтижесін берген ислам қайнаркөздерін «тар», «эксклюзивтік», біржақты түсіндіру үрдісімен көрініс тапқан зияткерлік және рухани дағдарысты ерекше атап өтуге болады. Нәтижесінде белгілі бір құндылықтар шайылып кетті, артқы орындарға ығыстырылды.

Жалпы алғанда, «Ислам философиясын, тарихын, дінін, жалпы мәдениеттің дискурсын, шығармашылық пен мәдениетаралық қарым-қатынастан тыс және тәуелсіз, өзара байыту және толықтыруды қарастыру қазіргі исламтанудың өзекті міндетін анықтайтын тұйық ғылыми-зерттеу жолы – осы пәннің тұтастығын ашатын әдіснамалық шешімдер, тәсілдер мен құралдарды табу. Өз қағидаттары мен тәсілдеріне сүйене отырып, қазіргі исламтану оның әдіснамалық құралдары аясында қабылданған таза еуроцентрлік тәсілдер, принциптер мен логикалық шешімдер тұрғысынан қарастырыла алмайды, бұл оны негіздеу мен анықтаудың ресми рәсімдеріне тең келеді. Исламдық компаративистиканы да осыған ұқсас тұрғыдан қарауға болмайды» (Сейтахметова, 2015: 19).

Шығыстануды қоса алғанда, исламтану мәселесіндегі осындай позицияға бағытталған сын Э. Саидтың әйгілі еңбегінде анағұрлым айқын айтылған. Шығыс пен Батысты білдіретін дискурс ретінде ол жүргізген шығыстануды талдаудан кейінгі тұжырым мынау – егер біз бір мәдениеттің екіншісіне үстемдік етуі позициясынан, олардың әрқайсына қатысты дихотомиялық қарама-қайшылығы мен фобиясынан бастасақ Ислам әлемі мен Батыс арасындағы қатынастарды объективті түрде бейнелеу мүмкін емес деген идея. Олардың қарым-қатынасы бір-біріне ашық және бір-біріне жақын қарым-қатынас және серіктестік ретінде қарастырылуы керек, олар бір-бірінің ықпалы арқылы өзгеру үшін диалогқа түсіп, зорлық-зомбылық арқылы өз позицияларын таңдамауы керек.

Ислам мәдениетінің алтын ғасырында қалыптасқан пәлсапа мұрасына негізделген исламдық компаративистика исламдық Шығыс

пен Батыстың дихотомиялық қарсылығын алып тастайтын тұжырымдамалық негіздер мен парадигматикалық идеяларды іздейді. «А. Бадави тұлғасындағы исламдық экзистенциализм мұндай идеяны Ислам ұтымдылығы тұжырымдамасынан табуға тырысты, ол жүрек пен ақылдың қарама-қайшылығын жояды және ислам мәдениетінің рухани мұрасына енеді, ұтымдылық – бұл шығыс пен Батыстың дихотомиясы мен қарама-қайшылықтарына тосқауыл болатын тұжырымдамалық идея деп санайды. Р. Хабаши, Х. Таха және т. б. көзқарастарында «Біртұтас Жерорта теңізі мәдениеті» – бір-біріне тарихи қатысы бар Ислам және Батыс мәдениеттерінің қайнаркөзі мен негізі» (Сейтахметова, 2015: 19).

Нәтижелер және талқылау

Адам қандайда бір мәселеде білімнің «жеңілдетілген» нұсқасына ғана ұмтылса, көп жағдайда стереотиптерге ұрынады. Ал терең білімді қажет еткен адам үшін стереотиптер «танымның пұты» деп бағаланады. Дін саласында пайда болған стереотиптер айрықша теріс мәнге ие, олар көп жағдайда ықпалды идеологиялық күшке айналады, конфессияаралық қатынастарға әсер ететін наным-сенімдерге айналады. Діни стереотиптер бөліну факторына айналмауы керек, жалпы стереотиптерді адами қарым-қатынастың ең нәзік салаларының бірі – рухани-діни саладан аулақ ұстау керек.

Қорытынды

Стереотиптер сана мен дүниетанымды қалыптастырады, онымен дауласу екіталай. Өркениет тарихында адамзат үнемі стереотиптердің тұтқыны болып келген. Стереотиптік ойлаумен және басқалар арасындағы диалог мәселесінде басқа адамның мәдениеті мен дінін ашу мүмкіндігін шектейді. Стереотиптік сананы жеңу қажеттілігі адамның басқа мәдениеттен алыстауын жеңумен байланысты.

Стереотиптерді жеңу құралы ретінде қазіргі адамның ойлау мәдениетін қалыптастыра отырып, қоғам шынайы өзара әрекеттесу мен диалогқа ықпал етеді, өйткені стереотип тарихи және қазіргі заманғы процестерді теріс түсінуге әкеледі.

Адам қандайда бір мәселеде білімнің «жеңілдетілген» нұсқасына ғана ұмтылса, көп жағдайда стереотиптерге ұрынады. Ал терең білімді қажет еткен адам үшін стереотиптер «танымның пұты»

деп бағаланады. Мұны Ф. Бэкон деконструкциялауға шақырған. Дін саласында пайда болған стереотиптер айрықша теріс мәнге ие, олар көп жағдайда ықпалды идеологиялық күшке айналды, конфессияаралық қатынастарға әсер ететін наным-сенімдерге айналады. Бүгінгі күні адам өзінің ойлау мәдениетін қалыптастыра отырып, сыни рефлексияны қолдануы, құбылыстар

мен заттарды диалог аясында құрылған Христиан және Ислам әлемінің тарихи-логикалық қатынастарының бірлігінде қарастыруы, ойлар мен әрекеттерді стереотиптік ойлауды қайта құратын ислам мен христиандықтың жалпы рухани негіздері мен құндылық мағыналарын анықтауға бағыттай отырып, стереотиптерді жеңуі қажет.

Мақала №AP08855962 проекті аясында дайындалған.

Әдебиеттер

- Армур Р. (2004) Христианство и ислам: непростая история / (Серия «Диалог»). – М.: Библейско-богословский институт св. апостола Андрея. – 336.
- Бартольд В.В. (2002) Ислам // Бартольд В.В. Работы по истории ислама и Арабского халифата / В.В. Бартольд. – М.: ИФ «Восточ. лит-ра» РАН. – 772.
- Варденбург Ж. (2000) Мировые религии с точки зрения ислама // Христиане и мусульмане: проблемы диалога. Хрестоматия: межконфессиональный и межрелигиозный диалог / сост. вступ. ст. и коммент. А. Журавский. – М.: Биб.-богослов, ин-т св. апостола Андрея. – 323-344.
- Георгиева Т.С. (2002) Историческая взаимосвязь мировых религий / Т.С. Георгиева // Философские науки. № 1. – 97.
- Журавский А.В. (1990) Ислам и христианство: социокультурные проблемы диалога / А.В. Журавский. – М.: Наука. – 16.
- Игнат'ев А. (2020) «Сарацины» глазами «крестоносцев» / <https://maximus101.livejournal.com/38010.html> Льюис Бернанд (2003) Ислам и Запад. М.: Библейско-богословский институт св. апостола Андрея. – 320.
- Массиньон Л. (1978) Методы художественного выражения у мусульманских народов. – В сб.: Арабская средневековая культура и литература. – М.: Наука. – 89-112.
- Мед А. (1996) Мусульманский Ренессанс / Пер. с нем., предисл., библиогр. и указ. Д.Е. Бертельса. – М.: ВпМ. – 538.
- Мигаль А.С. (2019) Мусульманский мир в представлениях западноевропейских интеллектуалов эпохи Просвещения: автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата исторических наук. – Ростов на Дону: ФГАОУ ВО «Северо-кавказский федеральный университет. – 30.
- Нойманн П. (2004) Использование другого: Образы Востока в формировании европейских идентичностей. – М.: Новое издательство. – 336.
- Саид Э.В. (2006) Ориентализм. Западные концепции Востока. – М.: Русский мир. – 639.
- Сатершинов Б.М. (2014) Ислам фобиясы және стереотиптер. Алматы: ҚР БҒМ ҒК Философия, саясаттану және дінтану институты. – 158.
- Сейтахметова Н.Л., Сатершинов Б.М., Курмангалешева Г.К. (2015) Современное исламоведение: проблематизация вопроса об исламской компаративистике // Вестник КазНУ. Серия религиоведение. № 2(2). – 12-21.
- Сюкияйнен Л.Р. (2014) Ислам и права человека в диалоге культур и религий. – М.: ООО «Садра». – 212.
- Уотт Монтгомери У. (1976) Влияние ислама на средневековую Европу. – М.: Главная редакция восточной литературы издательства «Наука». – 189.
- Хилленбранд К. (2013) Крестовые походы. Взгляд с Востока: мусульманская перспектива / Пер. с англ. – СПб.: Издательство «ДИЛЯ». – 672.
- Шадрин Н. А. (2009) История взаимодействия исламской и христианской культур средневековья в отечественной историографии второй половины XIX – начала XXI вв.: автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата исторических наук. Казань: Институт истории АН РТ. – 28.

References

- Armur R. (2004) Hristianstvo i islam: neprostaja istorija / (Serija «Dialog») [Christianity and Islam / «Dialogue» series]. – М.: Biblejsko-bogoslovskij institut sv. apostola Andreja. – 336.
- Bartol'd V.V. (2002) Islam / Raboty po istorii islama i Arabskogo halifata [Islam / Works on Histry of Islam and Arabian Caliphate. – М.: IF «Vostoch. lit-ra» RAN. – 772.
- Georgieva T.S. (2002) Istoricheskaja vzaimosvjaz' mirovyh religij / Filosofskie nauki [Historical interrelation of world religion / Philosophy]. - № 1. – 97.
- Hillenbrand K. (2013) Krestovye pohody. Vzglyad s Vostoka: musul'manskaja perspektiva / Per. s angl. [Crusades. Eastern point of view: Muslim perspective]. – SPb.: Izdatel'stvo «DILJa». – 672.
- Ignat'ev A. (2020) «Saraciny» glazami «krestonoscev» [«Saracens» through the eyes of “crusaders”] / <https://maximus101.livejournal.com/38010.html>
- Kardini F. (2007) Evropa i islam: istorija neponimaniya [Europe and Islam: history of misunderstanding]. – SPb.: Alexandria. – 332.
- L'juis Bernard (2003) Islam i Zapad [Islam and The West]. – М.: Biblejsko-bogoslovskij institut sv. apostola Andreja. – 320.

Luchickaja S.I. (2001) *Obraz Drugogo: musul'mane v hronikah krestovyh pohodov* [Image of the other: Muslims in the chronicles of the crusades]. – Spb.: Aletejja.

Massin'on L. (1978) *Metody hudozhestvennogo vyrazhenija u musul'manskix narodov*. - V sb.: *Arabskaja srednevekovaja kul'tura i literature* [Methods of artistic expression among Muslim peoples. In coll.: Arab medieval culture and literature]. — M.: Nauka. – 89-112.

Mec A. (1996) *Musul'manskij Rennsans / Per. s nem., predisl., bibliogr. i ukaz. D. E. Bertel'sa* [Muslim renaissance. Translation from german proverb bibliography and decree]. — M.: ViM. — 538.

Migal' A.S. (2019) *Musul'manskij mir v predstavlenijah zapadnoevropejskix intellektualov jepohi Prosveshhenija. Avtoreferat dissertacii na soiskanie uchenoj stepeni kandidata istoricheskix nauk* [The Muslim world as seen by Western European intellectuals of the Enlightenment. Abstract of dissertation for the degree of candidate of historical sciences]. – Rostov na Donu: FGAOU VO «Severo-kavkazskij federal'nyj universitet». – 30.

Nojmann I. (2004) *Ispol'zovanie drugogo: Obrazy Vostoka v formirovanii evropejskix identichnostej* [Using the Other: Images of the East in the Formation of European Identities]. M.: Novoe izdatel'stvo. – 336.

Said Je.V. (2006) *Orientalizm. Zapadnye koncepcii Vostoka* [Orientalism. Western concepts of the East]. — M.: Russkij mir. — 639.

Satershinov B.M. (2014) *Islam fobijasy zhəne stereotipter* [Islamic phobia and stereotypes]. Almaty: KR BGM GK Filosofija, sajasattanu zhəne dintanu instituty. – 158.

Sejtahmetova N.L., Satershinov B.M., Kurmangalieva G.K. (2015) *Sovremennoe islamovedenie: problematizacija voprosa ob islamskoj komparativistiki* [Contemporary Islamic Studies: Problematization of the Question of Islamic Comparative Studies] // EJRS. № 2(2). – 12-21.

Shadrina N. A. (2009) *Istorija vzaimodejstvija islamskoj i hristianskoj kul'tur srednevekov'ja v otechestvennoj istoriografii vtoroj poloviny XIX – nachala XXI vv.* [The history of the interaction of Islamic and Christian cultures of the Middle Ages in the national historiography of the second half of the XIX - early XXI centuries]. Avtoreferat dissertacii na soiskanie uchenoj stepeni kandidata istoricheskix nauk. – Kazan'. – 28.

Sjukijajnen L.R. (2014) *Islam i prava cheloveka v dialoge kul'tur i religij* [Islam and Human Rights in the Dialogue of Cultures and Religions]. – M.: ООО «Sadra». – 212.

Uott Montgomeri U. (1976) *Vlijanie islama na srednevekovuju Evropu* [Influence of Islam on Medieval Europe]. M.: Glavnaja redakcija vostochnoj literatury izdatel'stva «Nauka». – 189.

Vardenburg Zh. (2000) *Mirovye religii s točki zrenija islama* [World religions from the point of view of Islam] // *Hristiane i musul'mane: problemy dialoga. Hrestomatija: mezkhkфессиональ'nyj i mezhreligioznyj dialog / sost. vstup. st. i komment. A. Zhuravskij*. M.: Bib.-bogosl. in-t sv. apostola Andreja. – 323-344.

Zhuravskij A.V. (1990) *Islam i hristianstvo: sociokul'turnye problemy dialoga* [Islam and Christianity: Sociocultural Problems of Dialogue] / A.V. Zhuravskij. – M.: Nauka, 1990. – 16.